

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МЕТОДАМИ ПСИХОТРЕНІНГУ

Зубченко В.В.,

аспірант Інституту психології
ім. Г.С.Костюка АПН України

Михальчук Ю.О.

аспірантка Інституту психології
ім. Г.С.Костюка АПН України,
викладач Міжнародного університету
«РЕП» ім. академіка Степана Дем'янчука

Актуальність вивчення проблематики формування етнічної толерантності пов'язана з тим, що сучасне суспільство розвивається в контексті глобалізації культури. Тому формування етнічної толерантності, тісно пов'язане з гармонізацією етнічної самосвідомості, є необхідною передумовою налагодження конструктивного діалогу культур, що інтегруються у цьому контексті.

Методологією, на якій ґрунтується дане дослідження є сукупність принципів теорії діяльності, розробленої О.М. Леонтьєвим та його послідовниками, тому що саме шляхом налагодження діяльнісно-комунікативного контакту формується належним чином етнічна толерантність.

Дуже важливими в контексті організації та проведення експериментального дослідження динаміки формування етнічної толерантності є методологічні надбання сучасної генетичної психології в контексті розробки С.Д. Максименком генетико-моделюючого методу дослідження, який дозволяє прослідкувати процес формування того чи іншого психічного утворення в контексті його розвитково-функціонального визрівання.

Також невід'ємним підґрунтям дослідження формування етнічної толерантності є розроблена Г.О. Баллом концепція діалогічних універсали! сучасного гуманізму, пов'язана з розвитком діалого-культурологічної парадигми у поєднанні з надбаннями вітчизняної психології, найбільш досконало відображених у спадщині Г.С. Костюка.

Найбільш безпосередніми методологічними надбаннями, на яких базується дане дослідження є розробки наукового колективу лабораторії розвитку особистості, що очолює М.Й.Боришевський - сучасний дослідник етнонаціональної самосвідомості в контексті громадянського самовизначення. Метою даного дослідження є визначення певних, пов'язаних з психологічним опрацюванням етноцентричних стереотипів, особливостей динаміки розвитку толерантності по відношенню до представників інших національностей. Почнемо виклад з наведення базових дефініцій основних використовуваних у даній статті наукових понять.

На думку британського соціолога 70-х років ХХ століття Антоні Ричмонда, причини національних конфліктів пов'язані передусім з таким психологічним явищем як етноцентризм, що є великою перешкодою міжетнічному спілкуванню, культурально-діалогічній взаємодії. Під етноцентризмом розуміють розгляд явищ і фактів іншої культури, іншого народу крізь призму культурних традицій та цінностей свого народу [1, с.83].

У якості соціально-психологічного феномену етноцентризм являє собою установку на певне сприйняття всього інонаціонального.

Порівнюючи нації, люди зазвичай віддають перевагу своєму - національному, адже загальновідомо, що прихильність (за приналежністю) до певного порядку, особливостей та способу життя перетворює національні традиції у певного роду стандарти, за допомогою яких оцінюється життя та традиції інших народів.

На рівні індивідуальної свідомості етноцентризм можна визначити як особистісну установку, що утворюється в процесі соціалізації індивіда в певній культурі на ранніх етапах онтогенезу і пов'язана з формуванням свідомості та самосвідомості. Тому в даний час є необхідним формування: а) толерантного ставлення до представників інших національностей, доброзичливого етноцентризму, коли судження про систему цінностей іншої

культури утворюється, завдяки порівнянню, на власних стандартах, але з терплячим ставленням до культурних відмінностей; б) нового погляду на те, що відбувалося у минулому з тим чи іншим етносом і які були його взаємовідносини та особливості взаємодії з іншими етносами.

Створення умов для мирного співіснування етносів, взаємовигідної співпраці, релігійної толерантності є завданням неймовірно складним, що для свого вирішення потребує, зокрема, величезних зусиль щодо поліпшення матеріальних та соціальних умов життя й подолання сучасних негативних формацій в міжетнічних відносинах - деструктивного ставлення представників різних етнокультурних спільнот один до одного, детермінованого відсутністю налагоджених конструктивно-діалогічних контактів між ними.

Толерантністю та співпраця як основа відтворення і розвитку нового рівня етнокультурної взаємодії в сучасній історії - історії переходу на новий рівень розвитку суспільної практики всього співтовариства сприятиме поліпшенню життєвих умов та задовольнить етноцивілізаційні потреби в рамках загальних інтеграційних процесів.

Толерантність ? терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, вірувань, прийняття, прожиття, спілкування, вміння налагоджувати діалог, приймаючи до уваги культурні особливості. Диспозиційна толерантність (диспозиція ? схильність) ? терпимість особистості при соціальних взаємодіях, а саме схильність, готовність до терпимої реакції особистості на оточення. За толерантністю стоять певні установки особистості, її система ставлення до дійсності: до інших людей, до їх поведінки, до себе, до впливу інших людей на себе. Прикладами установок, що є складниками диспозиційної толерантності особистості є наступні: «всі люди коли-небудь помиляються», «кожний має право на свою думку», «чим більше точок зору, тим краще» тощо.

Якщо формування етноцентризму як цілком істотне психічне явище доповнюється розвитком усвідомленої етнічної диспозиційної толерантності, то створюється культурально-діалогічний за своїми визначальними ознаками психодінамічний базис інтернаціоналізації, яка є одним з провідних чинників гармонізації етнічної самосвідомості.

Згадана інтернаціоналізація пов'язана в свою чергу з усвідомленням, розумінням та критичним переосмисленням етнічних стереотипів, сукупність яких є одним з компонентів етноцентризму (тому припустимо позначати їх і як етнічні, і як етноцентричні). Етнічний стереотип - відносно стійкі уявлення про моральні, розумові та фізичні якості, що притаманні представникам різних етнічних груп. В їх змісті, як правило, зафіксовані оцінні судження про вказані якості, але вони також можуть містити заклик до дій по відношенню до людей даної національності.

Етнічні стереотипи поділяють на:

- автостереотипи (ін-група) - судження, оцінка, певна точка зору, що відносяться до власної етнічної групи (як правило мають комплекс позитивних оцінок);
- гетеростереотипи (аут-група) - сукупність оціночних суджень про інші народи (бувають як позитивними, так і негативними - в залежності від історичного досвіду взаємодії даних народів).

Основним компонентом стереотипу є оцінний компонент, що може нести у собі як позитивне так і негативне забарвлення. На основі оцінних компонентів етнічних стереотипів, шляхом використання тесту полярних профілів нами було сформульовано позначення ряду показників, за якими можна судити про рівень толерантності тої чи іншої етнічної групи до іноетнічного середовища:

А. Співвідношення позитивних та негативних оцінних компонентів етнічних автостереотипів. Перевага позитивної групової самооцінки говорить про розвинене почуття «ми», про віддзеркалення у свідомості індивідів ін-групи як самостійного суб'єкта міжгрупової (міжетнічної) взаємодії та взаємсприйняття, про вираження групової ідентифікації членів групи. Різка перевага позитивних автостереотипів при повній відсутності негативних говорить про «включення» механізму психологічного захисту та про появу неадекватності самосприйняття. Перевага негативного оціночного компонента є показником порушення позитивної групової ідентифікації членів групи, руйнування почуття «ми» за етнічною ознакою.

Б. Співвідношення позитивних та негативних оціночних компонентів етнічних гетеростереотипів. Різка перевага негативних гетеростереотипів говорить про бажання групи зберегти себе як ціле, про опір інокультурному впливу, про неадекватність міжгрупового сприйняття.

Переважа ж позитивних гетеростереотипів говорить про наявність позитивного образу іншого, про етнічну толерантність, про адаптацію в іншій культурі (при умові позитивної самоідентифікації). Різка та значна перевага позитивних етнічних гетеростереотипів (при негативній оцінці ін-групи) говорить про руйнування даної групи як самостійного суб'єкта між- групової взаємодії, про входження її членів до нового «ми», що формується не за етнічною ознакою.

Етнічна свідомість молоді є найбільш сензитивною до конфлікту між традиційними й новітніми цінностями, та, відповідно, до засвоєння або подолання певних етноцентричних стереотипів. Тому робота в цьому контексті саме з людьми підлітково-юнацького віку, які навчаються у старших класах середньої школи, є найбільш актуальною з точки зору своєї ефективності та своєчасності.

Далі визначимо загальні характеристики методичного інструментарію та етапів реалізації експериментального механізму пропонованого дослідження. Воно проходило у три етапи:

Першим етапом дослідження було констатування наявності комунікативно-особистісних конфліктів між дітьми старшого шкільного віку, які належали до різних етносів, що знайшло своє відображення у негативному ставленні юнаків один до одного. Вказану констатацію було здійснено у формі опитування учнів за допомогою тесту на соціальну дистанцію Богардуса та використання методу полярних профілів.

1. Тест соціальної дистанції Богардуса було розроблено у 1920 році, щоб виміряти бажання членів різних етнічних груп взаємодіяти одне з одним. Поняття соціальної дистанції характеризує близькість-відчуженість соціальних чи етнічних спільнот, груп, окремих людей. Він також може використовуватися, щоб побачити наскільки віддалено люди почувають себе по відношенню до якоїсь іншої групи (наприклад, релігійна спільнота, люди з девіантною поведінкою). Шкала соціальної дистанції показує ступінь психологічної близькості людей, що сприяє легкості їх взаємодії.

2. Метод полярних профілів. Дану методику було створено за аналогією з методом семантичного диференціала Ч.Осгуда, що був розроблений у середині 50-х років для кількісного вимірювання суб'єктивних значень понять. Суть полягає в тому, що респонденту пропонувалося послідовно вказати своє ставлення до якогось суб'єкта за певним набором біполярних шкал. У якості полюсів шкал Осгуд використав 20 пар термінів, підібраних за такими критеріями: «ставлення», «сила», «активність». Ця методика була адаптована до нашого дослідження. Досліджуваним було запропоновано 20 пар термінів - біполярних попарно позначень людських якостей, які оцінювалися за шкалою від 3 до -3 (3 - максимальна ступінь виразу «позитивної» ознаки; -3 - максимальна ступінь виразу «негативної» ознаки; 0 - являє собою середину шкали, тобто певну рівновагу полюсів). Пропонувалося дати оцінку ступеня притаманності кожної якості представникам тої чи іншої етнічної групи.

Вимоги до даної методики:

- > Полярні ознаки повинні бути антонімами, щоб не допустити зміщення шкали;
- > Ознаки, що включаються не можуть бути другорядними для суб'єкта, що оцінює;
- > Кількість біполярних термінологічних пар не повинна бути більшою за 20 одиниць, тому що результати тесту можуть бути змінені через втому опитуваних; і меншою за 10, тому що у такому разі інтерпретація може бути неконкретною та поверхневою.

На другому етапі з учнями проводилась групова психологічна робота у формі тренінгу ознайомлення дитини зі своїми правами. В контексті здійснення цієї роботи застосовувався метод включеного спостереження. Саме до цього дослідження були адаптовані наступні критерії спостереження Бейлза та Залужного: а) проявляє ініціа-

тиву; б) проявляє солідарність; в) допомагає; г) шуткує; д) виказує задоволення; е) виражає напругу; ж) виражає якість небажання; з) захищається.

Окрім спостереження використовувався зворотній зв'язок - думки, побажання, враження від кожного заняття вказані безпосередньо учасниками - загалом - групова діалогічна комунікативна вербалізація психічних імпульсів детермінованих співпрацею в контексті психотренінгу.

У якості гносеологічного базису тренінгової роботи було використано розроблену Організацією Об'єднаних Націй Конвенцію з прав дитини. Основним методом роботи була групова дискусія. Організаційною основою слугували загальновідомі принципи проведення групового психологічного тренінгу. Методичну структуру тренінгу визначила конкретизація вказаних принципів щодо конструктивного розвитку самосвідомості взагалі з урахуванням адекватної процесуальної специфікації в контексті гармонізації етнічної самосвідомості як такої.

Під гармонізацією ми розуміємо приведення у відповідність один одному елементів певної системи, якою у даному випадку виступає етнічна самосвідомість. Елементи системи етнічної самосвідомості розглядаються нами як психічні утворення, функціонування яких повинно бути взаємно адекватним та взаємодоповнюючим. Саме взаємна адекватність та взаємодоповнюваність є гармонійністю, до якої ми прагнемо, коли досліджуємо шляхи гармонізації. Специфіку власне етнічної самосвідомості зокрема визначено М.Й. Боришевським. Досліджуючи етнічні аспекти розвитку самосвідомості він виділяє: 1) громадянську свідомість як усталене знання людиною певної системи громадянських цінностей та особисте ставлення до них; 2) громадянську самосвідомість як усвідомлення людиною себе носієм громадянських цінностей та ставлення до себе як до суб'єкта цих цінностей [2, с.50].

Загальновідомі принципи проведення тренінгової роботи складаються здебільшого з її етичних норм та технічних правил. Етичні норми стандартні: принципи добровільності, активності, актуальності, усвідомленості, відповідальності, конфіденційності тощо. Технічні правила роботи стосуються таких організаційних нюансів, як постійність складу групи, місце та час проведення занять, своєчасність приходу, доцільність змістовної (а не тільки формальної) присутності на тренінгу, небажаність пропусків, послідовність виконання завдань, порядок постановки питань, форма здійснення зворотного зв'язку, перерви тощо.

Принципи конструктивного розвитку самосвідомості наступні: 1) принцип усвідомлення; 2) принцип розуміння (осмислення); 3) критичного переосмислення.

Перший принцип стосується констатації необхідності відпрацювання кожним учасником тренінгу тих феноменів у власній сфері самосвідомості, які складають у даному контексті сукупність етноцентричних стереотипів. Цей процес призводить до наступного результату: у свідомості учасника фіксуються, зберігаються та, за певних умов, відтворюються відповідні етнічні значення. Етнічні значення включають уявлення про себе та інших як представників певної спільноти (позитивна ідентифікація), усвідомлення психологічних особливостей своєї та інших етнічних спільнот, усвідомлення себе та інших суб'єктами певної етнічної спільноти, тотожності з нею, усвідомлення власних та притаманних іншим етнопсихологічних особливостей. Завдяки реалізації цього принципу формується інверсивний базис здійснення гармонізації етнічної самосвідомості. Під інверсивним базисом у даному контексті пропонуємо розуміти психологічне уможливлення переходу етнічного я-значення (власного етностереотипу) в свою протилежність - в етнічне ти-значення (етностереотип, що визначає уявлення про іншого).

Другий принцип стосується констатації необхідності відпрацювання кожним учасником тренінгу тих феноменів у власній сфері самосвідомості, які складають у даному контексті сукупність етноцентричних стереотипів іншого (партнера по діалогічній взаємодії у тренінгу) та знаходять свій вираз у контексті налагодження комунікативного контакту. Цей процес призводить до наступного результату: у свідомості учасника фіксуються, зберігаються та, за певних умов, відтворюються відповідні етнічні

сенси - сукупності власних когнітивно-емоційних ставлень до своїх та чужих етнічних особливостей з точки зору себе та іншого (останнє в даному випадку є найголовнішим). Завдяки реалізації цього принципу формується медіативний базис здійснення гармонізації етнічної самосвідомості. Під медіативним базисом у даному контексті пропонуємо розуміти психологічне уможливлення виникнення в сфері самосвідомості метаструктури, що передбачає наявність усіх перехідних форм між етнічними я-смыслами та ти-смыслами.

Третій принцип стосується констатації необхідності творчого мислиннево-вчинкового трансформування кожним учасником тренінгу тих феноменів у власній сфері самосвідомості, що складають медіативну етносмыслову метаструктуру. Цей процес призводить до наступного результату: у свідомості учасника формуються поведінкові алгоритми гармонізації власної етнічної самосвідомості та діалоگو-культуральної взаємодії з представниками інших етносів.

Методичне урахуванням адекватної процесуальної специфікації принципів конструктивного розвитку самосвідомості в контексті гармонізації її етнічного аспекту пов'язане з наявністю ряду психологічних умов цієї гармонізації, створення яких в контексті групової психологічної роботи організованої у формі тренінгу є необхідною вимогою, дотримання якої дозволяє досягти належного ступеня ефективності.

Три основні згадані умови визначаються наступним чином:

1. Об'єктивація історії, що неминуче призводить до її переосмислення - розгляду історичних подій минулого як єдино можливих в той час дій та вчинків. Деструктивне маніпулювання в політичній, юридичній та економічній сферах, в масовій пропаганді, веде до формування хибної свідомості в мільйонів людей. В результаті формування хибної свідомості на основі штучно створеної понятійної плутанини з приводу реалій етносів, націй, держав розпалюються почуття етнічної, національної нетерпимості. Тому необхідною умовою гармонізації етнічної свідомості є конструктивна історична пам'ять, яка означає відмову не від свого історичного минулого, а від актуалізації пам'яті про руйнівні події минулого, яка необхідна задля здійснення та виправдання руйнації, що чиниться в даний час. Адже людська безпека - єдність зовнішніх та внутрішніх умов існування держави, єдність природних та соціальних умов існування, що гарантує етносу територіальну цілісність та виключає насильницьку зміну етнічної ідентифікації, тобто безпека етнокультурної ідентичності забезпечує людям гідне життя: добробут, свободу та розвиток етносуб'єктів, призводить до розширення контактів з іншими етносами.

2. Розуміння процесу етнічної акультурації етносуб'єктами як процесу та результату взаємопроникнення національних культур. Кожен народ входить в історію людства зі своєю національною ідеєю і, водночас, живе тим, що об'єднує його з іншими народами, що є спільним надбанням людства. Основою взаємодії культур є їх єдність та різноманітність, що створює умови для їх діалогу. Саме через діалог, що є засобом пізнання дійсності і з його допомогою здійснюється самовизначення, самоствердження культур, завдяки діалогічній взаємодії культура збагачується сама і збагачує інших учасників кроскультурної взаємодії. Діалогічна тенденція до взаємопроникнення етносів реалізувалася в процесі всієї історії людства, що призводило до інтеграції культур, обміну матеріальними та духовними цінностями і у своїй завершальній стадії - до злиття родів, племен, етносів. Цей факт історично можна розглядати як природну передумову глобалізації людської культури.

3. Подолання негативізму старшокласників по відношенню до представників інших національностей як бажання протиставити себе іншим народам, відокремити себе від інших. У старшокласників чітко прослідковується тенденція до етнічної диференціації, етносамовизначення, етносамоствердження себе як етносуб'єктів в межах етнічних груп, держав, країн. Саме тому медіативно-діалогічне, творче, критичне переосмислення етноцентричних стереотипів є найбільш актуальним саме для представників цієї вікової категорії, що й враховано в нашому дослідженні як з суто практичної так і з теоретичної точки зору.

На третьому етапі описуваного дослідження було знову використано тест на соціальну дистанцію Богардуса та тест полярних профілів. Проводився аналіз отриманих даних, який показав, що етноцентричні стереотипи не зникли, але ж набули конструктивної спрямованості щодо налагодження культурально-діалогічних контактів в плані вирішення (поки що локальних) міжнаціональних конфліктів.

Виділяють два типи етноцентризму: доброзичливий, коли судження про систему цінностей іншої культури ґрунтуються завдяки порівнянню на стандартах, але з терплячим ставленням до культурних відмінностей, і войовничий, коли людина не лише судить про чужі цінності, виходячи з власних, але й нав'язує свої цінності іншим [3, с 107].

Навчившись керуватися доброзичливим етноцентризмом при вирішенні вищезгаданих конфліктів учасники тренінгу перетворили останні на потужні чинники взаємного вдосконалення представників різних, але відтепер, співдружно взаємодіючих особлено в своїх окремих суб'єктах, етносоціальних спільнот.

В даному дослідженні було виявлено, що недостатня проінформованість щодо культурних особливостей та традицій представників інших етнічних груп призводить до відчуження етносів шляхом посилення етноцентризму. Метод групової роботи, що передбачає тісне спілкування, досягнення спільних цілей, усвідомлення наявності спільних проблем, проінформованість щодо певної проблеми дав можливість старшокласникам самим формувати психосоціальну дійсність відповідно до своїх ролей та типу поведінки, створювати та випробувати нові моделі поведінки, що сприяють розвитку етнічної толерантності у стосунках між ними.

Висновок: створення в контексті групової психологічної роботи організованої в формі тренінгу медіативної етносміслової метаструктури на рівні самосвідомості дозволяє здійснити творче мислиннево-вчинкове переосмислення етноцентричних стереотипів шляхом формування національної диспозиційної толерантності як одного з провідних чинників гармонізації етнічної самосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артановский С.А. Историческое единство человека и взаимное влияние культуры. - М., 1970. - 189с.
2. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: У 2-х т. Т.1/ М.Й.Боришевський, М.І.Алексеева, В.В.Антоненко та ін. За загальною редакцією М.Й.Боришевського. - Київ.: Дніпро, 2001. - 244с.
3. Шихирев П.Н. Современная социальная психология в Западной Европе. Проблема методологии и теории. - М., 1985. - 314с.

УДК 504.4.054.

ВПЛИВ РАЕС І ХАЕС НА РАДІОАКТИВНЕ ЗАБРУДНЕННЯ ВОДИ РІЧОК ГОРИНЬ І СТИР

Гринюк Т.Ю.,

ст. викладач кафедри охорони природи та екології Міжнародного університету «РЕП» імені академіка Степана Дем'янчука

Гринюк В.М.

Відомо, що одним із найбільших забруднювачів оточуючого природного середовища є енергетика. Величина таких забруднень перебуває в прямій залежності від технології виробництва цього життєдайного ресурсу людства. Так, не дивлячись на те, що на сьогодні в ряді країн світу ставлення до атомної енергетики є неоднозначним, її вплив, за умови дотримання регламенту експлуатації енергетичних установок, є незначним. Доля цього показника при виробництві 1 кВтЧгод в порівнянні з іншими технологіями виробництва енергії є найменшою (рис.1.).